

О СЕОБИ ХУМАЦА У РУСИЈУ 1815. ГОДИНЕ

О пресељавању Хумаца у Русију 1815. године било је ријечи како у старијој¹ тако и у новијој историјској литератури.² Ранији аутори, додуше, нијесу могли, у првом реду услед недостатака историјских извора, да истакну неке детаље од несумњивог значаја како за потпунији приказ ове по обиму невелике али важне сеобе Црногорца тако и за свестраније проучавање руско-црногорских политичких веза и односа. У овом прилогу биће саопштени подаци о тој сеоби до којих сам дошао проучавајући неке фондове Архива бившег министарства иностраних послова царске Русије.

И послјје друге окупације Боке Которске и Далмације, власти Монархије су са посебном пажњом пратиле све што се дешава у Црној Гори. Понекад су, истина, аустријски војни, административни и полицијски органи у Боки Которској, у жељи да надлежне институције у Задру и Бечу брзо и поуздано обавијесте о приликама у Црној Гори, представљали у оцјенама, саопштавали непровјерене вијести, или, како је то један руски дипломата касније окарактерисао, били спремни да од муве праве медвједа. Тако су и у мају 1815. године из Котора добијени подаци да је 3.000 лица из Црне Горе спремно да се пресели у Русију, „незадовољно приликама“ у земљи.³ Убрзо се показало да је један мањи број Црногораца био стварно приправан за сеобу, али не из оних разлога које су аустријски извјештачи истицали.

¹ Од старијих писаца најпотпунији приказ ове сеобе дао је Морозов (*Черногорские переселенцы в России*, СПетербург 1891).

Он је саопштио драгоцене документе до којих је дошао проучавајући материјале из архиве бившег министарства народне привреде царске Русије.

² У својој студији о Петру I (*Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње 1951, 253), Д. Вуксан само спомиње ову сеобу и наводи један дио писма владике Петра I руском посланику у Цариграду Италинском. У студији, пак, Ђ. Пејовића, (*Исељавања Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962, 121—122) дат је веома сажет приказ ове сеобе. Најзначајнији подаци у Пејовићевом приказу узети су из неколико докумената Задарског државног архива и из Морозова.

³ Ђ. Пејовић, *Пресељавања Црногораца*, 121.

Почетком 1815. један број породица из оклине Цетиња почео је да се спрема за сеобу у Русију да тамо потражи боље мјесто за живот и да се ослободи опсесије глади која је почетком прошлог вијека све више обузимала Црну Гору и њено становништво. Ову групу пресељеника сачињавали су становници села Хумаца код Цетиња.⁴

Митрополит Петар I је био сагласан са тим да се Хумцима омогући сеоба у Русију, па је на вријеме предузео кораке да им се обезбиједи дозвола за прелазак преко аустријске територије. Предвиђајући којекакве тешкоће на које су Хумци могли наићи на путу до Русије владика је одредио брата црногорског гувернадура да их прати и да се по доласку у Русију постара о њиховом смјештају. По налогу владичином, Радоњић је затражио од аустријских власти у Боки Которској дозволу за улазак црногорских пресељеника на аустријску територију и одобрење за њихово укрцавање на брод којим је требало да отплове до Одесе. Навикнуте да у важним пословима са Црном Гором воде службену преписку искључиво са владиком, аустријске власти су крајем априла затражиле од Петра I нека обавјештења о намјераваном подухвату, истичући при томе званично гледиште да је за давање тражене дозволе искључиво надлежна влада у Бечу. Пошто је владика дао потребна обавјештења почетком јуна стигао је одговор из Беча, а већ првих дана јула аустријским властима у Котору дат је налог да не праве сметње за пролазак црногорских породица и за њихово укрцавање на бродовље.⁵

Тако је средином јула 1815. године 16 црногорских породица са укупно 90 чланова кренуло да тражи боље мјесто под сунцем. Њих је водио син црногорскога гувернадура Јована Радоњића — Ђорђије Радоњић.⁶

Ђорђије Радоњић је са собом носио и специјалну поруку црногорског митрополита за руског посланика у Цариграду — Андреју Јаковљевича Италинског. У овој поруци владика је истицао да су црногорски пресељеници имали намјеру да траже насеобину у држави напуљској, али је касније та замисао напуштена, па су упућени за Русију, гдје очекују да ће бити насељени и уживати она права „којима се најљепше користе козаци“. „Ја знам наставља владика у овој поруци тако мали број људи мало значи“, али, ако би руски император издао наредбу да им се додијели добра земља у новоослобођеним провинцијама Руске Империје и ако им се додијеле сва она права којима се користе козаци — тај број би могао бити и знатно увећан.⁷ У поруци

⁴ Видјети о томе и код Вуксана (*Петар I Петровић Његош*, 253).

⁵ Исто. Видјети о томе и код Пејовића (*Пресељавања Црногораца*, 121).

⁶ Исто.

⁷ Морозов, 76—77. Радоњић је, поред овог писма, био снабђевен и копијама царских прамата упућених Црногорцима (прамате Петра I, Катарине II, Павла I и Александра I).

је владика напоменуо још и то да је у октобру 1814, „по општем договору“, упутио у Русију капетана Никића, с овлашћењима да се са руским званичним органима договори о начину пресељавања Црногораца.⁸

У Котору су се Хумци укрцали на брод „Сарена“ који је пловио под британском заставом и био под командом капетана Викторија Делеа.⁹ Почетком августа брод је са црногорским пресељеницима допловио до Цариграда. Одмах по доласку у турску пријестоницу, Црногорци су се јавили руском посланику, а овај је, немајући никаквих инструкција како да поступа у сличним приликама, о томе одмах извијестио тајног државног савјетника Вандермајера, тражећи од њега тачан одговор о томе да ли руски император одобрава улазак црногорских пресељеника на територију Руског Царства.¹⁰ Италински је у прилогу свог писма послао и копију пасоша издатог од стране црногорског митрополита Ђорђију Радоњићу,¹¹ као и копију поруке црногорског владара упућену на адресу руског представника у Цариграду.¹²

У очекивању одговора из Петрограда Италински је препоручио Радоњићу да са црногорским породицама остане у Цариграду. Радоњић је морао прихватити овај предлог. Пошто је Италинском доставио списак пресељеника, вратио се на брод „Сарену“, чекајући даља наређења руског посланика. По Радоњићевом списку, на броду су се налазили:³

⁸ Исто. Капетан Никић (ослањајући се на један докуменат руског поријекла из архиве митрополита Петра I, Вуксан назива Никића „пуковником“) владицине жеље изложио је прво руском посланику у Бечу Татишчеву (Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош*, 253—254). Касније је о томе покренуо разговоре са званичним личностима у Петрограду. У тим разговорима он је придобио руске власти те су благонаклоно примиле предлог о досељавању Црногораца. Ослањајући се на разговоре са Никићем, неки руски државници су сматрали да би требало основати посебну колонију за Црногорце у новоросијској губернији. Да би се то што прије остварило, заступали су чак гледиште да се од Комитета министара затражи одлука о оснивању посебног фонда за подмиривање трошкова око формирања такве насеобине (АВПР, ГА 1—8, № 1, 1815—1818). Нешто касније, Комитет министара је на својој децембарској сједници 1815. изразио спремност да из државне благајне исплати по 1.000 рубаља за сваку пресељену црногорску породицу (Морозов, 79).

⁹ АВПР, ГА — 1—8, № — 1, 1815—1818, Италински-Вандермајеру, 2/14. VIII 1815.

¹⁰ Исто, 6.

¹¹ Радоњићев пасош писан је на италијанском језику, а овјерен општенародним печатом и потписом митрополита Петра I. Пасош је издат 3/15. VI 1815. и носи број 43 (Исто, 6).

¹² Исто, 2—5.

¹³ Исто, 3.

Име старјешине породице	број муш. члан.	број жен. члан.
1. СТАНИСЛАВ ИВАНОВ МИЛОШЕВИЋ	1	6
2. МАРТИН ИВАНОВ МИЛОШЕВИЋ	3	3
3. САВО ИВАНОВ МИЛОШЕВИЋ	2	3
4. БОГДАН МИЛОШЕВИЋ	3	2
5. МАРКО МИЛОШЕВИЋ	4	4
6. уд. МАНДА ГАВРИЛОВА МИЛОШЕВИЋ	2	2
7. ИВАН ИЛИН МИЛОШЕВИЋ	2	4
8. ВОЈИН ВУКАЛОВ МИЛОШЕВИЋ	1	5
9. МАРКО ВУКАЛОВ МИЛОШЕВИЋ	3	1
10. ИВАН ПЕРТОВ МИЛОШЕВИЋ	4	2
11. ПЕТАР МАРКОВ МИЛОШЕВИЋ	3	2
12. НИКОЛА МИЛОШЕВИЋ	2	4 ¹
13. САВА СТАНИСЛАВОВ МИЛОШЕВИЋ	4	2
14. ИВАН АНДРИН МИЛОШЕВИЋ	1	
15. АНДРИЈА ПЕТРОВ МИЛОШЕВИЋ	4	2
16. ДРАГО ЂОРЂИЈЕВ МИЛОШЕВИЋ	3	3
17. ОБРАД (?) МИХАИЛОВ МИЛОШЕВИЋ	1	
18. ЂОРЂИЈЕ НИКОЛИН МИЛОШЕВИЋ	1	
	44	46
Укупно		90

Колико су се Хумци задржали у Цариграду нијесам могао установити на основу грађе коју сам имао у рукама. У сваком случају, они су у турској пријестоници остали дуже него што су очекивали одлазећи из Црне Горе. О томе нам говори и једно писмо Ђорђија Радоњића упућено почетком августа посланику Италинском.¹⁴

Пошто је добио писмо од Ђорђија Радоњића, књаз Италински се рјешава да изда црногорским пресељеницима материјалну помоћ од 1.000 пијастри. Том сумом они су могли да подмире трошкове за најнужније потребе и да отплове за Одесу.¹⁵

По доласку у руску највећу црноморску луку, црногорски пресељеници су се јавили вршиоцу дужности градоначелнику генерал-мајору Кобелу. Одмах по доласку они су, у складу са руским и међународним поморско-санитарним прописима, стављани у карантин изузев Ђорђија Радоњића који је изузет од тога. Њему је издата дозвола за одлазак у Петроград, гдје је са рус-

¹⁴ Исто, 7, Радоњић — Италинском, 26, VII/7. VIII 1815.

¹⁵ Исто, Италински — Вандермајеру, 2/14. VIII 1815; из посланства у Цариграду Вандермајеру, 12/24. X 1815.

ким властима требало да води разговоре о будућем положају својих пресељених сународника.¹⁶ Одлазећи из Одесе, он је замолио једног свог рођака, неког „трговца Мира“, који је тада живио у Одеси, да се у случају потребе нађе при руци својим земљацима.¹⁷

Послије издржаног карантина, црногорски пресељеници су привремено настањени у празним кућама бугарске колоније „Велики Бујалик“¹⁸, у селу званом Кошково, педесет врста далеко од Одесе, гдје је требало да сачекају коначну одлуку о мјесту боравка и привилегијама које су им нуђене.¹⁹ Упућујући их у село Кошково, генерал-мајор Кобле је извијестио о томе вршиоца дужности херсонског грађанског губернатора. Он је, исто тако, о томе послао исцрпан извјештај вршиоцу дужности министру унутрашњих послова руске владе.²⁰

Одмах по доласку у Петроград, Радоњић је започео службене разговоре. Руске власти су биле обавијештене о доласку Црногораца на основу извјештаја генерал-мајора Коблеа (као и из преписке с Италинским), па је долазак владиног изасланика само подстакао надлежне органе да убрзају одлуку о њиховој судбини.²¹

На сједници Комитета министара од 4/16. IX 1815. расправљало се о предлогу за пријем црногорских пресељеника. На основу писма владике црногорског, извјештаја књаза Италинског и генерал-мајора Коблеа, као и реферата Вандермајеровог, Комитет је донио одлуку да се црногорски досељеници, приме с тим да им се остави слобода избора између статуса обичног колонисте на српским колонијама или статуса козака.²²

У складу с овом одлуком министар унутрашњих послова упутио је детаљну инструкцију (од 10 тачака) управнику одеских колонија и херсонском грађанском губернатору. Управник одеских колонија требало је да саопшти Црногорцима одлуку царске владе и да свим оним који се одлуче за статус колонисте предочи могућност за додјелјивање зајма, сличног зајмовима који су давани њемачким колонистима. Поред тога, њима је стављено у изглед и додјелјивање помоћи од по 20 рубаља (по домаћинству) за подмирење путних трошкова до славено-српских колонија и 10 копејки за исхрану по члану домаћинства На дан.²³ Исто тако, била је одређена сума зајма коју је могла да добије поједина породица. Она је износила 355 рубаља, не рачунајући трошкове око подизања кућа. Државној благајни је тада било наложено да

¹⁶ Исто, 46, 47.

¹⁷ Исто, Радоњић — Вандермајеру, 24. IV/6. V 1816.

¹⁸ Морозов, 77.

¹⁹ АВПР, ГА — 1 — 8, № — 1, 1815—1818, Радоњић — Вандермајеру, 24. IV/6. V 1816.

²⁰ Исто, 26.

²¹ Исто, Вандермајер — Комитету министара, 9/21. XI 1815.

²² Исто, министар унутрашњих послова — управнику одеских колонија, 17/29. IX 1815.

²³ Исто; Морозов, 78.

издвоји 5.000 рубаља за подмирење свих трошкова око насељавања црногорских колониста.²⁴

Вријеме је пролазило, а положај црногорских пресељеника још није био познат без обзира на одлуку Комитета министара од 4/16. IX. Ближила се зима, па је то њихов положај чинило још озбиљнијим. Тих дана је општина града Одесе донијела одлуку да се пресељеним Црногорцима додијелили 500 рубаља, те је на тај начин питање њиховог обезбјеђења било ријешено бар за наредних неколико мјесеци. У међувремену, руске власти су предложиле да се црногорским пресељеницима омогући зарада на парцелама бугарских колонија.²⁵

Радоњићу је сигурно саопштена одлука Комитета министара од 4/16. IX. Он је, међутим, сматрао да тиме није престала потреба за њиховим даљим боравком у руској пријестоници. Он се спремао да са руским властима покрене још низ питања од животног значаја за његову земљу. Да ли је то он чинио у складу са усменим инструкцијама добијеним од владике Петра I — то се не може поуздано тврдити.

И поред одлуке Комитета министара, црногорски пресељеници су и даље у околини Одесе очекивали коначну одлуку о додјељивању земљишних парцела и одређивању сталног мјеста боравка. Радоњић је о томе морао бити обавијештен. Њега је збуњавала традиционална опрезност и спорост руске администрације. Пролазиле су недјеље и мјесеци, а он је све више бринуо о својим сународницима, остављеним у непознатој средини да се мање-више сами старају о себи. То га је натјерало те је крајем децембра упутио једно писмо Вандермајеру, апелујући на њега да уложи свој утицај како би се донијела одговарајућа рјешења о додељивању Хумцима земљишних парцела и признавању привилегија, тражених у писму владике црногорског. Он је у овом писму поновио мисао, о којој је било ријечи и у поруци владичиној Италинском, да би, у случају да се Хумцима створе повољни услови за смјештај, 500 црногорских породица било готово да допутује у Русију.²⁶

Радоњић вјероватно није благовремено обавијештен да је Комитет министара на својој сједници од 11/23. XII поново разматрао захтјев црногорског владике. Руководећи се чињеницом да су црногорци увијек показивали „вјерност Русији“, Комитет је донио одлуку да се прихвати предлог црногорског митрополита.

²⁴ АВПР, ГА — 1—8, №—1, 1815—1818, министар унутрашњих послова — управнику одеских колонија, 17/29. IX 1815. У овом упутству је речено да се црногорским пресељеницима препоручи да изаберу своје старјешине који ће одговарати за рад пресељеника и за употребу државног новца. Осим тога прописано је да они колонисти за које се утврди да им послови на имању не напредују морају да врате прије рока додијелени им зајам.

²⁵ Морозов, 78.

²⁶ АВПР, ГА — 1—8, №—1, 1815—1818, Радоњић — Вандермајеру, 13/26. XII 1815.

У складу с изричитим захтјевом црногорског владара, Комитет је ријешио да се досељеницима из Црне Горе остави слобода избора између статуса колонисте и статуса војног насељеника. Уосталом, таква препорука је била дата и на сједници Комитета од септембра мјесеца.²⁷

Послије децембарског засједања Комитета министара, Радоњић је и даље остао у руској пријестоници. Он је почетком следеће године (16/28. јануара) саставио један меморандум за државног вицеканцелара Карла Васиљевича Неселъродеа, у којему је изложио неке захтјеве од животног значаја за своју земљу. Радоњићев меморандум био је састављен у 11 тачака:

1. У случају рата с Турском, започео је Радоњић свој меморандум, црногорски народ би био веома срећан ако би руска влада упутила у Црну Гору једну повјерљиву особу као свог званичног представника. Уколико би се овај приједлог прихватио, Црногорци би били слободни да за такву дужност предложе државног савјетника Стевана Санковског, личност веома цијењену и њима добро познату од раније.²⁸

2. Ако руска влада одреди свог званичног представника код Црногораца, требало би исто тако да упути у Црну Гору један пук јегера (или у најгорем случају два батаљона) и једну чету козака. За вријеме ратних дејствовања попуна ових јединица вршила би се од самих Црногораца.

3. Бродовље којима би једна транспортвана ова војска могло би да уплови у Скадарско језеро и да њиме потпуно загосподари.

4. Оружаним снагама Црне Горе које би узеле учешће у рату против Турске требало би да се достављају материјална средства за вођење операција, како је то чињено и године 1806. и 1807, за вријеме заједничког руско-црногорског ратовања против француских трупа у Боки Которској и Далмацији и турских у Херцеговини.

Развој прилика на Балкану 1808. и 1809. показао је, наставља даље Радоњић, да је могуће остварити тјешњу оружану координацију међу Србијом и Црном Гором. Тада је, како он истиче, црногорска војска била предузела велики поход према Васојевићима и у сусрет српској војсци, без обзира што је у својој позадини оставила турске утврђене градове. Овај замашан војни подухват био је, прије свега, инспирисан жељом да се по сваку цијену успостави контакт са предњим дјеловима српске војске.

²⁷ Исто, извод из записника Комитета министара од 11/23. XII 1815.

²⁸ Стеван А. Санковски је по налогу руске владе допутовао у Котор 14/26. III 1805. са задатком, прије свега, да побољша поремећене односе са Црном Гором. Њему је то заиста пошло за руком. Он је задобио повјерење не само владике Петра I него и многих црногорских старјешина. То повјерење је учвршћено нарочито за вријеме заједничких црногорско-руских операција против Наполеонових трупа у Боки Которској и Далмацији. (Видјети о томе: В. Ђорђевић, *Црна Гора и Русија 1784—1814*, Београд 1914, 220 и даље); Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош*, 141 и даље.)

Изненада су се промијениле прилике на границама Србије, па стога није могло доћи до тјешње сарадње са српском војском, то су и Црногорци били принуђени да се повуку на позиције подесне за одбрану од Турака.

Ово ратовање укоријенило је у народу схватање да под покровитељством цара Александра I може бити основано „књажевство српско“, држава која би уједињавала поред осталог читаво становништво Црне Горе, Херцеговине и Босне. Ова државна творевина била би под „моћном управом своје мајке Русије“ и народ овог подручја се узда у то, не сумњајући никад у добру вољу руског императора.²⁹

5. Мир који сада постоји између Русије и Турске довео је Црногорце у положај да се одлуче да један дио породица што прије преселе у Русију. Дубоко увјерени у благонаклоност руског цара и руске владе, Црногорци очекују да ће дозвола за такву сеобу бити дата оним црногорским породицама које то захеле, с тим да им се признају права и привилегије којима се користе козаци у Русији и да им се земљишне парцеле додијеле по могућству на територији Бесарабије. Истовремено, Црногорци очекују да ће њихови старјешине: сердари војводе, кнежеви и барјактари, уколико се нађу међу пресељеницима, бити уведени у књиге руског племства, са истим правима која користе руски племићи. У случају да ове препоруке буду прихваћене, наставља Радоњић, у Црној Гори је већ спремно око 500 породица да се јави за сеобу. Највећи дио ових породица потиче из Катунске нахије и оне, уколико се не побољша њихов положај или се не преселе у Русију, морају оружаном руком да траже себи изворе за опстанак, да чине упаде било на турску било на аустријску територију. Што се тиче положаја становништва осталих нахија, он није много лакши. Уколико су Црногорци у граничним подручјима своје земље и располагали са нешто више посједа, они су тако распоређени да се један дио парцела налазио на територији под турским суверенитетом, те су због тога власници били приморани да обрађују своја земљишта под оружјем.

У овој тачки свог меморандума Радоњић је указао на једну значајну историјску околност. Наиме, он истиче да се за вријеме боравка Стевана Санковског у Котору црногорско-херцеговачка племена: Бањани, Граховљани, Дробњаци и Никшићка Жупа свргли власт Турака и отада себе сматрали црногорским поданицима.

6. Трошкови које треба поднијети око превоза црногорских пресељеника не могу бити мали, па би зато руска влада морала да обезбиди зато нужна средства. У овој тачки свог меморандума, Радоњић је извијестио руску владу да је од Андреја Јаковљевича Италинског добио 1.000 дуката на име подмирења расхода око превоза и исхране Хумаца од Црне Горе до Одесе. Пош-

²⁹ Идеју о оснивању државе или „књажевства српског“ сусрећемо и код владике Петра I одраније (видјети: Д. Лекић, *Спољна политика Петра I Петровића Његоша 1784—1830*, Цетиње 1950, 214).

то та сума није била довољна, Радоњић је сматрао да би коначан предрачун свих расхода требало сачинити тек онда кад се Хумцима обезбиједе сви услови за нормалан живот и рад.

7. Подстакнут чињеницом да су аустријске власти чиниле разне сметње државним пресељеницима, Радоњић је апеловао на руског државног вице-канцелара да утиче на своју владу да редовним дипломатским путем затражи од бечког кабинета, „који је увијек признавао да су Црногорци под високим покровитељством Русије“, да се убудуће не чине никакве препреке оним житељима Црне Горе који изразе жељу да се селе у Русију. Радоњић је сматрао да би такав дипломатски демарш разбио заблуду аустријских власти да Црногорци одлазе у Русију ради наоружавања за борбу против Аустрије.

8. Народ Црне Горе с нестрпљењем очекује од императора Александра I изразе високе благонаклоности. Зато би најбоље било кад би император посебном граматом потврдио царске грамате „блаженопочившег господара и императора Павла I“.

9. Црногорци очекују да ће руска влада именовати у Котору свога конзула који би, поред осталог, имао за дужност да се стара о одржавању односа доброг сусједства између Црне Горе и Аустрије.

10. На основу слободно изражене воље („с сагласношћу читавог народа црногорског и брдског“) био је састављен у заједници и по договору с државним савјетником Стеваном Санковским један пројекат о „организацији правитељства у Црној Гори који је поднесен још 1805. године дворској канцеларији“ Русије.³⁰ Радоњић апелује на државног вице-канцелара да утиче на царску владу и на императора како би се Црној Гори додијелила материјална помоћ коју изискује овакав важан подухват. Да би се имао пун увид у то како ради „ново правитељство“, требало је, по мишљењу Радоњићевом, издати руском конзулу или његовом секретару наредбу да с времена на време присуствује сједницама новоформираног црногорског „правитељства“.

11. У посљедњој тачки свог меморандума Радоњић је изнио захтјев да се граматом руског цара санкционише одлука о додјеливању годишње субвенције од 1.000 златних рубаља црногорском митрополиту³¹ које би се искључиво трошиле на црквене послове.³²

³⁰ Ријеч је вјероватно о мајској скупштини на Цетињу, на којој је требало да се расправља о „уставу“ за Црну Гору и о организацији „војске“ (Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош*, 141).

³¹ Још је император Петар I одредио Цетињском манастиру помоћ од 500 рубаља сваке треће године. Године 1807. та је субвенција прекраћена, заједно са оном од 1.000 рубаља одређеном од стране императора Павла I. Године 1818. император Александар је донио рескрипт којим је црногорском митрополиту одређена посебна пензија од 300 рубаља годишње (Б. Павићевић, *Припреме за долазак Вукотића и Вучићевића у Црну Гору 1831. године*, Историјски записи XXV, Титоград 1968, 547—548).

³² АВПР, ГА—1—8, №—1, 1815—1818, Радоњић — Неселъродеу, 21. XII 1815/2. I 1816.

Овај интересантан меморандум Ђорђија Радоњића пружа могућност да лакше схватимо неке социјално-политичке тенденције у развоју Црне Горе на почетку прошлог вијека. Без обзира на то да ли су основне идеје овог меморандума Радоњићеве, или су пак формулисане по претходном договору са владиком Петром I, сасвим се сигурно може рећи да је мисао о стварању државне организације тада представљала одређујућу друштвено-политичку компоненту у животу Црне Горе.

У архивским материјалима до којих сам могао доћи (1957. г.) нијесам наишао на изворе из којих би се ма што могло закључити о томе како су руски званични кругови оцијенили Радоњићев мемораидум, да ли је очекивање одговора на меморандум, или неки други разлог, натјерало Радоњића да се задржи у Петрограду до средине сљедеће (1816) године — тешко је рећи. Додуше, и сами послови око регулисања положаја његових пресељених земљака изискивали су доста времена, али је ван сваке сумње добар дио тих послова он могао обавити и из Одесе, гдје је његово присуство било далеко нужније.³³

Крајем априла 1816. године Радоњић је затражио од руских званичних власти да се донесе коначна одлука о пресељеним Хумцима, истичући чињеницу да се они налазе на терет руских локалних власти, које су за њихово издржавање већ поднијеле доста издатака, благодарећи поред осталог заузимању генерал-мајора Коблеа.³⁴ Овом приликом Радоњић је доставио руским властима писмено потраживање за исплату трошкова превоза Хумаца од Котора до Одесе.³⁵ Убрзо затим, на овај Радоњићев захтјев, руска влада је донијела одлуку да се из државне касе исплати суму од 1.836 рубаља.³⁶ О овој одлуци руска влада је одмах обавијестила новоросијског и бесарбијског губернатора. Новоросијски губернатор је по пријему овог обавјештења послао влади исцрпан извјештај, у којем су били истакнути сви детаљи у вези са скоро једногодишњим боравком Хумаца на територији његове губернатуре.³⁷

Док је Радоњић боравио у Петрограду, његови земљаци су видјели доста мука. Одлазећи из Црне Горе, Хумци су вјероватно сањарили о обећаној земљи, нијесу ни имали јасне представе о томе шта је и какав је живот колониста. Обавијештени о благонаклоности руских званичних личности и увјеривши се по доласку у Одесу у добро срце руског човјека, они су продужили да маштају о томе како ће у њиховим новим стаништима да тече мед и млијеко. Црногорском горштаку, навикнутом на друге климатске и животне услове, мучно се било привикнути на напорни

³³ Исто, 21. забиљешка сачињена у министарству иностраних послова у априлу 1816.

³⁴ Исто, Радоњић — Вандермајеру, 24. IV/6. V 1816.

³⁵ Исто, 21.

³⁶ Исто, Министарство иностраних послова — Државној благајни, 28. IV/10. V 1816.

³⁷ Исто, 50—53.

живот типично земљорадничке дјелатности у пространој украјинској равници.

Кад је управник одеских колонија крајем 1815. посјетио Хумце, био је задивљен њиховим начином резоновања. У жељи да им на неки начин помогне у изналажењу средстава за бољи живот, препоручио им је да се запосле на парцелама бугарских колониста. Хумци су тај предлог категорички одбили, истичући мисао да су они „племићи“ и да се нијесу доселили у Русију да се баве земљорадњом. Све предлоге о раду на земљи, па и препоруку о установљивању засебине козачког типа, они су одбијали док се не врати њихов старјешина Ђорђе Радоњић. Без њега нијесу жељели да преговарају о свом статусу у Русији.³⁸

У Петрограду се знало о тешкоћама које су искрсле око регулација положаја Хумаца. О томе је, како изгледа, био информисан и сам император Александар I. Он је стога предложио да се пресељењем Хумаца препоручи да прихвате статус бушких козака.³⁹ Кад је ова императорова препорука прихваћена, Радоњићу је наложено да се врати у Одесу да утиче на своје земљаке да се сагласе с овим рјешењем.⁴⁰ Радоњић се средином 1816. године вратио у Одесу.

Убрзо по доласку у Одесу, Радоњић је упутио једно писмо државном вицеканцелару Неселродеу захтијевајући од њега да му одговори на неке тачке меморандума у овом писму Радоњић захтијева да му се дају задовољавајући одговори на тражења изложена у тачкама од пете до једанаесте.⁴¹

За вријеме боравка у Одеси, Радоњић је затражио од новоросијског губернатора да му изда новац за повратак у отаџбину. Пошто овај није био надлежан за додјељивање толике суме за такве сврхе, доставио је Радоњићеву молбу министру унутрашњих послова. Док се очекивао одговор из Петрограда, Радоњић је испитивао могућност да новац позајми, а да некој повјерљивој особи остави овлашћење за пријем одговарајуће суме из државне благајне, јер је био убијеђен да ће министар унутрашњих послова издати налог за исплату.⁴²

Неколико дана пред сам одлазак за Црну Гору, Ђ. Радоњић је добио обавјештење да је за вријеме његовог боравка у Петрограду архимандрит М. Вукотић ступио у везу са Хумцима и покушао да међу њима подстакне немир, да за све недаће којима су били изложени дотада окриви Радоњића. Вукотић је Хумцима понудио своје услуге и услуге свога брата, такође архимандрита, који се тада налазио у Петрограду.⁴³

³⁸ Морозов, 78—79.

³⁹ АВПР, ГА — 1—8, №—1, 1815—1818.

⁴⁰ Морозов, 80.

⁴¹ АВПР, ГА—1—8, №—1, 1815—1818, Радоњић — Неселродеу, 15/27.

VI 1816.

⁴² Исто, 35. 66, 69. По одлуци императора Александра I, Радоњићу је у два маха издато 800 рубаља (у фебруару 1816—500 рубаља и у мају исте године — 300 холандских гулдена).

⁴³ Исто, 37—40.

Чим је сазнао за ове интриге, Радоњић је одложио повратак у отаџбину и обратио се тужбом одеској полицији. О Радоњићевој тужби одмах је обавијештено министарство унутрашњих послова, а оно је о томе информисало императора. По личној наредби цара Александра I, спроведена је истрага у одеској полицији о Вукотићевом поступку.⁴⁴

Послије детаљне истраге установљено је да је архимандрит Вукотић са својим слугом Матијом заиста покушао да окрене Хумце против Радоњића. Лаковјерни Хумци су били убијеђени да ће посредством архимандрита Вукотића остварити оно што Радоњић није био у стању да постигне. По Вукотићевој препоруци, они су саставили једно писмо на Вукотићевог брата у Петрограду, вјерујући да је он у могућности код руских власти да издејствује признање племићког статуса.⁴⁵

Пошто је окончан спор с архимандритом Вукотићем и кад је Радоњић добио тражено задовољење, у септембру 1816. године изабрани делегати Хумаца и Ђорђије Радоњић отпутовали су код бушких козака ради пријема земљишних парцела. Убрзо затим Хумци су примљени у ред бушких козака и добили одређену им насеобину. Ускоро се показало да нијесу имали среће с овим рјешењем, јер су бушки козаци после једне године дана преведени на статус улана. Како начин живота улана није одговарао Црногорцима, Хумци упуте молбу херсонском војном губернатору да их препоручи императору за одобрење да се населе у тирасиполском срезу на слободним земљишним парцелама славено-српске колоније. Пошто се император сагласио с овим предлогом, Хумци су се у децембру 1817. одселили и у тирасиполском срезу основали посебну насеобину. Дали јој назив „Цетиње“.

Изгледа да су Хумци и у „Цетињу“ наишли на тешкоће сличне онима које су их притискале за вријеме боравка у колонији „Велики Бујалик“.⁴⁷ Због тога су поново почели да од руских власти траже признавање племићког статуса. Тај њихов напор није могао да уроди плодом, јер руске власти нијесу хтјеле да узму као доказ разлоге које су они наводили у истицању свог „племства“.⁴⁸

Насеобина „Цетиње“ постојала је све до 1838. године. Тада су је Хумци напустили, затраживши од руских власти пасоше за повратак у стари завичај.⁴⁹ Судаћи по архивској грађи, која нам је била при руци, не би се рекло да су руске власти удовољиле овој молби. По свој прилици, већина Хумаца остала је и даље у Русији, разишла се по украјинским градовима и насељима, а „Цетиње“ је престало да постоји као географски појам.

Бранко Павићевић

⁴⁴ Исто, 37.

⁴⁵ Исто, 38.

⁴⁶ Морозов, 80.

⁴⁷ АВПР, ГА—1—8, №—1, 1815—1818, 49—50.

⁴⁸ Морозов, 81—82.

⁴⁹ Исто, 82.